

Dokumentumok az MNL Komárom-Esztergom Megyei Levéltárából ^[1]

A forrásgyűjtemény első részében a Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom megyei Levéltárában őrzött és a rendi korszak utolsó másfél századában keletkezett olyan vármegyei iratokból adunk közre válogatást, amelyek Esztergom vármegye egykori két járásában található, protestáns lakossággal bíró településekre vonatkoznak.

Ennek oka az, hogy az egykori Komárom vármegye, illetve Komárom szabad királyi város feudális és kapitalista kori iratai szlovák levéltárakban találhatóak meg, ami nagyon megnehezíti azok kutatását.

A történészek által feltárt adatok alapján általánosan ismert tény, hogy Esztergom megyében már a 16. század első felében megjelentek protestánsok és a török hódoltság évtizedei alatt – változó lélekszámban az egyes településeken – de mindvégig jelen voltak jelentős protestáns közösségek. Az, hogy ezek az ősi és erős közösségek a 18. század elejére megfogyatkoztak, a hódoltság mellett, a 17. század folyamán egyre intenzívebbé váló ellenreformációnak tulajdonítható.

Megyénkben, figyelembe véve azt a körülményt, hogy a megyeszékhely egyben a hivatalos államvallás, a magyar katolikus egyház fellegvárának számító Esztergom (pontosabban: Esztergom-Érseki város, később Víziváros) volt, nem meglepő, hogy a 18–19. században csekély számú, részben vagy egészben protestáns települést találunk. Igaz, az egyházi központ – a közölt forrásaink által kijelölt időkeretben – ténylegesen nem itt, hanem Érsekújvárott és Pozsonyban működött, de a nemesi vármegye közigazgatási és törvénykezési apparátusán keresztül minden rendelkezésére álló eszközeivel igyekezett képviselni a katolikus egyház érdekeit és illetékességi területén, Esztergom vármegyében megőrizni a katolikus vallás primátusát. Ebben jelentős segítségére volt az is, hogy a megye területén a legnagyobb földbirtokos az esztergomi érsekség és a káptalan volt, rajtuk kívül még a pálosok és a budai klarisszák jelenléte is a katolikus egyház befolyását erősítette. Természetesen nemcsak a birtokförlényből adódóan volt meghatározó a katolicizmus befolyása, hanem azért is, mert a mindenkori esztergomi érsek töltötte be – még ha távolból is – a vármegye főispáni székét, ő nevezte ki a megyei apparátust valóságosan vezető alispánt és az összes többi hivatalnok kinevezéséhez is jóváhagyása vagy ajánlása volt szükséges. Így mind saját birtokainak uradalmi személyzete, valamint a világi, vármegyei hivatali szervezetről elmondható, hogy a katolikus egyház érdekeinek képviselőjében járt el működése során.

Hasonló helyzetet látunk a megye középpontjában elhelyezkedő, a vármegye fennhatósága alá nem tartozó Esztergom szabad királyi városnál is. A királyi földesúr ugyanis az 1708-ban elnyert kiváltságlevélben foglaltak – és a „cuius regio”^[1] – elvének megfelelően kategorikusan megtiltotta, hogy a város a katolikus vallásúakon kívül bárkit befogadjon, így protestánsokat sem. „Azt pedig nyíltan kijelentjük, hogy senki, aki az igaz római katolikus hittől távol áll, semmilyen ürüggyel nem fogadható polgárrá és nem tűrhető el a városban.”^[2] Az egyetlen kivételt az ortodox keresztény szerbekkel tette, akik a felszabadító háborúk idején betöltött katonai szerepük fejében kaphattak mentességet. Számuk azonban a 18. század eleji néhány tucatról – főleg katonacsaládok –, a század végére néhány főre olvadt. A kiváltságlevél tiltása ellenére kezdetben, a 18. század első évtizedeiben, mégis előfordultak a városban is református vagy evangélikus hitű személyek, azonban Esztergom

vezetése minden lehetséges módon igyekezett őket rászorítani az áttérésre, vagy el kellett hagyniuk a várost.[3]

Közölt forrásaink Esztergom vármegye nemesi közgyűlésének iratai című levéltári fond (IV. 1.) Vallás- és oktatásügyi iratok állagában (g.) található, amely a rendi korszakbeli megyei fondok legutóbbi, 2008 és 2014 közti átfogó rendezése során került kialakításra. Ebben az irat-együttesben találjuk a párkányi és esztergomi járás református és evangélikus vallást tartó, korabeli kifejezéssel élve „acatholicus” lakosságára vonatkozó iratokat is. Annak ellenére, hogy a megyében a katolikus vallásfelekezet nyomasztó fölényrel rendelkezett, a *Vallás- és oktatásügyi iratok* nyolc doboznyi anyagának jelentős része foglalkozik a protestánsokkal. Természetesen a válogatás – néhány irattípuson keresztül – csak betekintést enged az esztergomi járási Nagysáp, Úny, Pilismarót, Dömös és a párkányi járásbeli Bátorkeszi, Kisújfalu, Kéty, Farnad, Nagyölvéd, Búcs és Mocs falvak református és evangélikus lakosságának mindennapjaiba. Így olvashatunk a Rákóczi-féle szabadságharcot követő „visszarendezésről”, a korábban megszerzett vagy épített templomok visszaadatásáról, vallásügyben toleráns földesurakról, a vármegye által végrehajtott, vagy éppen végre nem hajtott felsőbb rendeletekről. Mint ismeretes, az 1681-es törvény – tekintettel arra, hogy a megye hódoltsági területen volt – nem jelölt ki Esztergom megyében artikuláris helyet, az itteni protestánsok csak magán vallásgyakorlatot folytathattak. Ennek megszegését a vármegye szigorúan büntette, gyakran előfordult a nótáriusok, oskolamesterek felfüggesztése, vagy elküldése, ha a nyilvános vallásgyakorlás gyanújába estek a különféle helyszíni vizsgálatok alkalmával.

Válogatásunk főként a II. József-féle Türelmi Rendelet végrehajtásával kapcsolatos iratok köré rendeződik. Ez a – protestáns vallásgyakorlás rendezése szempontjából – óriási jelentőségű intézkedés számtalan vármegyei irattípus keletkezését eredményezte. Találunk köztük községi folyamódásokat, melyben a református vagy lutheránus lakosok a rendelet kihirdetését vagy végrehajtását sürgetik, amit a vármegye igyekezett elmismásolni. A rendelet által lázba hozott protestáns lakosságú községek valóságos ostromot intéztek a vármegye tisztikara ellen, követelve – a rendeletek által rárótt kötelezettség – a helyszíni vizsgálatok mielőbbi elvégzését. A vizsgálati jegyzőkönyvek fontos tanulságokkal szolgálnak a község lakossága, vallási összetétele, korábbi vallásgyakorlata, az egyházi felszereléseik és ezek állapota, templom- és iskolaépítési szándékuk, vagyoni helyzetükre.

Hangsúlyozva, hogy a levéltárunkban őrzött és a „kebelbéli” protestánsokra vonatkozóan fellelhető iratanyagnak csupán töredékét képezi az itt közreadott 41 dokumentum, mégis úgy véljük, hogy hiánypótló, mivel ismereteink szerint a témával foglalkozó helytörténeti szakirodalom hivatkozásaiból a Komárom-Esztergom Megyei Levéltár Esztergom vármegyei iratai rendre hiányoznak.

1950 utáni forrásaink néhány kivétellel[4] a Komárom Megyei Tanács VB Egyházügyi Titkárságán keletkeztek.[5]

Az 1951. évi I. törvénnyel, illetve a 110/1951. (V. 19.) MT rendelettel létrehozott Állami Egyházügyi Hivatalt[6] „az állam és a vallásfelekezetek közötti ügyek intézésére, így különösen az egyes vallásfelekezetekkel kötött egyezmények és megállapodások végrehajtása és a vallásfelekezetek állami támogatása céljára”[7] állították fel, azonban annak az egyházak teljes körű ellenőrzése és irányítása volt valódi célja.

Az ÁEH-nak a megyei tanácsoknál – egyházügyi (fő)előadó, egyházügyi tanácsos név alatt – működő „rezidensei” ugyan a tanácstól kapták a fizetésüket, de a Hivatal központi szervezetéhez tartoztak.

Az „egyházügyi titkár” névvel fémjelzett iratok nagy része valójában a megyei, valamint a járási, városi tanácsok különböző osztályain (pl. Komárom Megyei Tanács Művelődésügyi Osztálya, Ipari Osztálya, Szervezési és Gazdasági Osztálya, a Komáromi Járási Tanács VB Pénzügyi Osztálya, az

Esztergom Városi Tanács VB Igazgatási Osztálya) illetve más hivataloknál és hatóságoknál (pl. bíróság, ügyészség, rendőrség) keletkezett dokumentumok.

Ebből is látszik, hogy a köznyelvben „bajszos püspöknek” nevezett előadóknak rálátásuk volt (illetve igyekeztek „rálátni”) a megyéjükben működő egyházak hitéleti és azon túli tevékenységére is (pl. személyi torzszalkodások).

Megyénkben Hevesi János (1954–1959), Svec Vencel (1959–1960), Lázár András (miniszteri biztos 1952-től 1957-ig, egyházügyi főelőadó 1964-től 1976-ig) és Rigó Pál (1976-tól 1989-ig) látta el ezt a tisztséget.[\[8\]](#)

Dokumentumainkkal illusztrálni igyekeztük meglehetősen „sokirányú” tevékenységüket, illetve érzékeltetni egyéni hozzáállásukat az egyházakhoz, azok képviselőihez.

Az egyházügyi előadók legfontosabb feladata az volt, hogy képet alkossanak az egyházak, gyülekezetek belső helyzetéről, a személyi viszonyokról, ellentétekről. Ebből a szempontból igen értékesek, és stílusukat tekintve is jellegzetesek a lelkészértekezleti összefoglalók és a jellemzések.

Az 1945–1989 közötti magyar történelem talán legnagyobb sorsfordulója, az 1956-os forradalom és szabadságharc protestáns körökre gyakorolt „utórezgéseit” többféle megközelítésből érzékeltetik a forráskötet e korszakra vonatkozó dokumentumai.

Az 1960-as évek közepétől az egyházügyi titkárnak minden esztendőben jelentenie kellett az ÁEH-nak az egyházi vonatkozású népmozgalmi adatokat, különös tekintettel a keresztlők, bértelések, konfirmációk, egyházi esküvők és temetések, valamint az ezeknek megfelelő társadalmi események számát. Ebből a témakörből kb. ötvenként közlünk dokumentumokat, melyekből kitűnik mind a katolikus, mind a protestáns egyházak lassú, de folyamatos térvesztése.

A társadalmi temetések erőltetett propagálása a kiindulópontja egyik legkülönösebb stílusú, már-már novellaszerű dokumentumunknak is.

Az 1960-as évek elejétől bekövetkezett „kádári konszolidáció” egyik fő elemét, az állam és az egyházak közötti „jó viszonyt” több dokumentumunk is megvilágítja. Ezek között találhatóunk tényszerű felmérést, különös „együtműködésre” vonatkozó iratot, vallás- és egyházellenes megnyilvánulás bejelentését, lelkészek tanácstagságával kapcsolatos jelentéseket.

Természetesen az inkább propagandisztikus, mint tényleges „jó viszony” sem állta útját annak, hogy az egyházak anyagi érdekeit is semmibe vevő döntések születessenek. Ugyancsak árnyalhatja a „jó viszonyt” az a tény, hogy egyházi jellegű kiadványok – akár egyszerű meghívók – nyomdai sokszorosítása is előzetes cenzúrával volt csak lehetséges.

Az 1960-as évek közepétől az iratok jelentős része a templomok, parókiák felújításával kapcsolatos. Az esperes vagy a püspök köteles volt az egyházügyi előadónak jelezni a felújítási, korszerűsítési szándékot, aki többnyire meg is adta az „elvi hozzájárulást”, ami természetesen nem pótolta a szakigazgatási engedélyezést. Ennek a témakörnek jellegzetes darabja a 20. számú irat.

Az egyházügyi előadók számára mindvégig nehezen megoldható problémát jelentett az egyházak kulturális törekvése, illetve hagyományteremtő és hagyományápoló szándéka. Ilyen esetben nem egyszer megpróbálták visszajára fordítani az eredeti szándékot, illetve – ha a kezdeményező lelkész kellően „lojális” volt – „népfrontosították” az eseményt, és így a sok résztvevő szervezet között mintegy „feloldódott” az eredeti egyházi, egyházközségi kezdeményezés.

A pártállami korszak vége felé, az 1980-as évek közepétől – az „új idők” szellemének megfelelően –

elképzelhetetlen rugalmasságot tanúsított az egyházügyi előadó olyan kérdésekben is, amelyek akár még néhány évvel korábban is heves elutasítást váltottak volna ki.

Kántor Klára -- Kládek László

---

[1]Cuius regio (lat.): akié a föld

[2]Esztergom szabad királyi város 1708. évi kiváltságlevele. H. n. 2000. Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára és Esztergom Város Önkormányzata kiadásában. 26.

[3]1717-ben Szakolczay Annának, akit búzalopással vádoltak meg és kalodára, illetve a városból való kiűzésre ítélték, felajánlották, hogy nem hajtják végre az ítéletet, ha a kálvinista vallásról áttér a katolikus hitre. 1718-ban Kneffl Mihály evangélikus vallása ellenére polgárrá avatják, de meg kellett ígérnie, hogy következő pénteken áttér a katolikus hitre, vagy kiűzik a városból és megfosztják polgárságától. In: Tóth Krisztina: Esztergom szabad királyi város jegyzőkönyveinek regesztái. 1716–1718. Esztergom, 2004. 301. és 447.számú regeszták.

[4]MNL KEML XXXV. 1. Az MSZMP Komárom Megyei Bizottságának iratai (1957–1989); MNL KEML XXXV. 2. Az MDP Komárom Megyei Bizottságának iratai (1948–1956)

[5]MNL KEML XXIII. 15. A Komárom Megyei Tanács VB Egyházügyi Titkárának iratai

[6]Továbbiakban: ÁEH. 1956–1959 között a Művelődésügyi Minisztérium „főosztályaként”, de valójában önálló hivatalként működött, majd 1959-től szervezetileg is önálló hatóságként tevékenykedett a Minisztertanács felügyelete alatt az 1959. évi 25. tvr. és a 33/1959. (VI. 2.) Korm. rendelet értelmében. Az ÁEH jogutód nélküli megszüntetését az 1989. évi 14. tvr. 2.§-a mondta ki. Az 1990. évi IV. tv. 16.§-ának 1. bekezdése értelmében „Az állam az egyházak irányítására, felügyeletére szervet nem hozhat létre.”

[7]1951. évi I. törvény, 1.§ (1)

[8] Soós Viktor Attila: Az Állami Egyházügyi Hivatal archontológiája.

A Magyar Nemzeti Levéltár forráskötet sorozata részeként megjelent Komárom-Esztergom megyei kötetben a 18. század elejétől a rendszerváltásig terjedő időintervallumban keletkezett források szövege látott napvilágot. A kötet szerkesztője Kládek László; a forrásokat válogatta, átírta, fordította és jegyzetekkel ellátta: Horváth Attila, Iván László, Kántor Klára, Tóth-Péter Veronika, Wencz Balázs.

Mink álab megh írtt Zemilek, s: ugy mint Földes Urák: s' adgyunk tudtára mindenekél az kik nek tudnia illik ez levelünk rendiben, hogy ádtuk ezen böcsöletes Embereknek Tyrin lakosoknak, hogy míg mink ilunk, és maradunk, hogy szabadon Erd. dicatort tarhassanak. míg Pest Vas. megyében egy faluban ligen, minkis hasonló kiben tartani és haborgatni nem akarunk, melyéért adgyunk ezen levelünk magunk kere irassat, és Pöcsitunkel megh erussitain. Datum Tyria Die 6 Junij 1720.

Forrásaink a reformációról

Dokumentumok az
MNL Komárom-Esztergom
Megyei Levéltárából

Source URL: http://reformacio.mnl.gov.hu/dokumentumok_az_mnl_komarom_esztergom_megyei_leveltarabol

Hivatkozások

[1] http://reformacio.mnl.gov.hu/dokumentumok_az_mnl_komarom_esztergom_megyei_leveltarabol